

Teie naaber Valgevene

Hiljuti nägi ühes Euroopa riigis ilmavalgust valgevene keelest tõlgitud raamat ootamatu ja minu kaasmaalaste jaoks isegi hämmastava pealkirjaga – „Valgevene – maa kõrgete mägede taga” („Беларусь — страна за высокими горами”). Asi on selles, et Valgevenes ega selle piiridel pole mägesid. Kuid metafoorilisel nimetusel on konkreetne mõte täiesti olemas. Kas oskab iga eurooplane ilma mõtlemata näidata kaardil Valgevene asukohta või meenutada midagi selle ajaloost?

Tahaksin eksida, kuid kardan, et enamiku eurooplaste jaoks on meie riik mingi hüljatud maa, mis asub Euroopa piiride taga. Seejuures kuulus Valgevene aastasadu just Euroopa tsivilisatsiooni juurde, olles selle eelpost idas.

Alustan sellest, et juba 10. sajandil hõlmas suurt osa praeguse Valgevene Vabariigi territooriumist tugev Połacki vürstiriik, mis oli sama suur kui tolleaegne Baieri hertsogkond või Portugali kuningriik. Peale pealinna Połacki, mida on keskaegsetes kroonikates esmakordselt mainitud 862. aastal, oli vürstiriigis veel üle kümne linna, sealhulgas ka Valgevene praegune pealinn Minsk. Vürstiriigil oli pääs Balti merele, kus toimus kaubavahetus Skandinaavia ja Hansaliitu kuuluvate saksa linnadega. 10.–13. sajandil valitses Połackis toonases Euroopas hästi tuntud Rogvolodovitšide dünastia. 1157. aastal abiellus vürst Volodari tütar Sofia kuulsu Taani kuninga Valdemar I-ga. Nende lapsed asusid hiljem Taani, Šveitsi ja Prantsusmaa troonidele.

10. sajandil sai Valgevene aladest kristliku maailma osa. Uue usu vastuvõtmise eripära oli selle mittevägivaldne iseloom. Neist aegadest hakkas meil tugevnema sajanditepikkune religioosne ja rahvusliku sallivuse traditsioon. Valgevene on ainus Euroopa riik, kus jõule ja ülestõusmispühi tähistatakse ametlikult nii Gregoriuse (katoliku ja protestantliku) kui ka Juliuse (õigeusu) kalendri järgi. Unikaalne on ka see, et Valgevene riiklikus kalendris on eelkristliku päritoluga pühad, mis on seotud esiisade austamisega – Dzjadõ ja Radovnitša.

Kultuuri arengu poolest ei jäänud iidsed Valgevene vürstiriigid millegi poolest naaberriikidest maha. Meie tolleaegsed valgustajad Jefrosinia Polatskist ja Kirill Turovski said kogu Ida-Euroopa kultuuritaeva esimese järgu tähtedeks ning hiljem nad kanoniseeriti. Avatud Jefrosinia koolides õpetati kirjutamise ja arvutamise kõrval ka muusikat, retoorikat, vana-kreeka ja ladina keelt. Neist aegadest seisab Daugava kohal justkui tohutu valge laev – suursugune Połacki Sofia katedraal, mis on üks Valgevene praegusi sümboleid. Vana valgevene arhitektuuri pärliks sai 12. sajandil Połackis püstitatud Spasski kirik, kus on üle kaheksa aastasaja vanused ainulaadsed freskod.

Valgevene riikluse tuhandeaastane traditsioon jätkus Leedu suurvürstiriigi ajal. See tekkis 13. sajandil Vana-Valgevene Novogrudski vürstiriigi liitumisel Leedu vürsti Mindaugasega. 1253. aastal sai ta Rooma paavstilt Innocentius IV-lt kuningakrooni. Slaavi ja Balti maade ühendamine Leedu suurvürstiriigiks võimaldas neil vältida alandavat sõltuvust mongoli-tatarlastest, mille alla langesid 250 aastaks killustatud vene vürstiriigid. (Ühe versiooni kohaselt on just selle asjaoluga seotud Valgevene enda nimetus – valge tähendab ka puhast, vaba.)

Leedu suurvürstiriigi mõjukust tollases geopoliitikas näitas suurvürst Vitautase kutsumine Tšehhi troonile 15. sajandi alguses. Meie monarh sai selle kutse tšehhide rahvusliku vabanemise liikumise perioodil, mida tuntakse ka hussiitide sõdade nime all. Vältides konflikti katoliikliku maailmaga, vastas Vitautas kutsele sellega, et saatis hussiitidele appi 5000 mehe suuruse väe.

Leedu suurvürstiriigis ehk lühemalt Leedus domineerisid Valgevene maad ja kuni 17. sajandi lõpuni oli riigikeel valgevene keel. Ent sel ajal nimetasid valgevenelaste esiisad end riigi nimetuse järgi litviinideks. Samamoodi nimetasid end ka naaberrahvad. Nimetused „Valgevene” ja „valgevenelased” kinnistusid meie praeguse riigi territooriumi ja elanike nimetusena alles 19. sajandi lõpus. See, et tänased valgevenelased esinesid varem pikka aega nime all, mis hiljem hakkas kuuluma naaberrahvale, põhjustas palju arusaamatusi ja ajaloolisi kaasusi.

Kesk- ja uusajal oli Valgevene ühtse euroopaliku maailma idapiiriks. Meie linnades põhines elu Magdeburgi omavalitsuse õigusel. Oma huvide kaitsmiseks ühinesid käsitöölised ja kaupmehed sarnaselt oma Inglismaa ja Hispaania kolleegidega tsunftidesse ja gildidesse. Tuhandeid Valgevene noormehi suundus õppima Tšehhi, Saksamaa, Poola, Itaalia, Šveitsi ja Prantsusmaa ülikoolidesse. 1579. aastal avati Leedu suurvürstiriigi pealinnas oma ülikoolistaatusega akadeemia.

Leedu suurvürstiriigi 1588. aastal vastu võetud põhiseadus oli tänaste asjatundjate hinnangul toonase Euroopa kõige eesrindlikum seadusekogu. See kuulutas õigusriigi ja religioosse sallivuse ideid, sätestas süütuse presumptsiooni mõiste ja kaitses riigi loodusrikkusi. (Muide, praeguse Sorbonne'i ülikooli juuratudengid õpivad terve semestri sellele põhiseadusele pühendatud erikursusel.)

Leedu suurvürstiriik oli Euroopa usuliselt kõige sallivam riik. Valgevene linnade ja alevite väljakutel seisis õigeuskirikud rahumeelselt kõrvuti katoliku kirikute ja sünagoogide ning vahel ka mošeedega. Meie esiisad ei tundnud inkvisitsiooni õudusi, mille sisseviimise katse 15. sajandil läbikukkumisega lõppes.

Valgevenest sai üleeuroopalise renessansi piir. Seda meenutavad teiste hulgas lossid Miris ja Nesvižis, mis on kantud UNESCO maailmapärandi nimekirja. Sel ajajärgul andis meie maa Euroopale oma suurmehed, kelle hulgas on ka Krakovi ja Padua ülikoolis hariduse saanud esitrükkal, tõlkija ja kirjastaja Francysk Skaryna. Tänu temale said valgevenelased aastatel 1517–1520 neljandana Euroopas omakeelse trükitud piibli.

Nagu ka teistes Euroopa riikides, oli ka Valgevenes renessansiga tihedalt seotud reformatsioon. Kõige enam levis siin kalvinism. 16. sajandil kuulus meie protestantidele kümme trükikoda. Valgevene lugejatele olid kättesaadavad Rotterdami Erasmuse, Michel de Montaigne'i, Francis Baconi teosed...

Valgevenest idas oli olukord kahjuks täiesti teine. Moskoovias puudus usuline sallivus, valdas despoodist tsaari karm ainuvalitsus. Moskva kuulutas end „kolmandaks Roomaks” ja „tõeliste kristlaste” päästjaks. Oma agressiivse olemusega puudutasid need doktriinid kõigepealt lähinaabreid.

Moskoovia ja Leedu suurvürstiriigi ajalugu on lõputute sõdade lugu, mis lõppes 18. sajandi lõpul Valgevene maade anastamisega. Meie linnad jäid ilma Magdeburgi õigusest ja vanadest vappidest. Elukutselise sõjaväe asemele tulid Valgevenes varem tundmatud nekrutite värbamised. Valgevenelasi ei loetud eraldi rahvaks, kellel on oma keel. Meie esiisad jäid ilma isegi õigusest oma ees- ja perekonnanimedele, mis muudeti venepäraseks. Utelt alamatelt võeti ära õigus õppida Lääne ülikoolides, mis neil juba sajandeid olnud oli. Ette rutates märgin, et 150 valitsemisaasta jooksul ei lubanud vene võimud avada ühtegi valgevene kooli.

Rahulolematus uue korraga tõi kaasa selle, et 1812. aastal võitles 25 000 sõdurit ja ohvitseri Napoleoni suure armee valgevenelaste polkudes, sest Napoleoniga olid seotud iseseisvuse taastamise lootused.

Maa sunnialuse seisund ning valgevene keele keelamine hariduses ja trükkis sundis paljusid andekaid valgevenelasi oma kodumaa jätma ning teisi kultuure ja rahvaid teenima. Valgevene on USA Iseseisvussõja ja hilisema 1794. aasta tsaarivastase ülestõusu juhi Tadeusz Kościuszko ning samuti silmapaistva poola poeedi Adam Mickiewiczi sünnimaa, kes nooruses kirjutas oma esiisade keeles. Tuntud valgevene aadlisuguvõsadest pärinevad Fjodor Dostojevski, Dmitri Šostakovič ja kuulus prantsuse poet Guillaume Apollinaire, kelle eellased võitlesid vabaduse eest meie rahvusliku vabanemise ülestõusus 1863. aastal...

Pärast Vene impeeriumi lagunemist 1918. aastal väljakuulutatud Valgevene Rahvavabariigi tallasid jalge alla bolševikud. Seitse aastakümnet olid valgevenelased raudse eesriide taga, kuid unistust oma riigist ei õnnestunud välja juurida mingite repressioonidega. 1991. aastal ilmus maailma poliitilisele areenile uus riik – Valgevene Vabariik. Just selle territooriumil Beloveži ürgmetsas, kus kunagi pidasid jahti vene tsaarid ja nõukogude riigijuhid, vormistati ametlikult Nõukogude Liidu ajalooline lõpp.

Nagu lugeja veenduda võis, on meie, valgevenelaste ajalugu Euroopa ajalugu ning see on pääse Euroopa tulevikku. Täna juba Euroopa Liiduga piirneva Valgevene tagasitulek demokraatlike rahvaste perre ei osutunud nii kergeks kui loodetud. Kuid kindlasti see juhtub ja valgevenelased üllatavad veel heas mõttes oma lähi- ja kaugeid naabreid, nagu nad kunagi üllatasid Euroopat oma põhiseadusega.

Uladzimir Arlou,
kirjanik ja ajaloolane

Kirjutatud 3. märtsil Valgevenes